

Defensa dels mèrits del doctorand a càrrec del doctor Joan Miralles i Montserrat

Magnífic Senyor Rector, honorables autoritats, companys de Claustre, senyores i senyors: «Venim de Déu, vivim en Déu, anam a Déu». Vet ací en mots d'or l'enseny que figura com a epitafi en la tomba de Joan Mascaró i que ens pot fer de guiatge en aquest acte de fe especialment emotiu, just, multitudinari, que constitueix aquest homenatge al místic i poeta Joan Mascaró i Fornés, profeta de la pau ecumènica, recercador de la llum, de l'amor i de la vida i, sobretot, home bondadós i savi perpètuament enamorat de la justícia, de la veritat i de la bellesa.

Permeteu-me abans de seguir que us faci una petita confessió. No vaig conèixer personalment en Joan Mascaró i me'n sap un greu de l'ànima. Tanmateix, crec que tots els qui s'acosten oberts de cor i de ment a allò que ell estimava i sabia fer, com és ara les magnífiques traduccions de textos orientals, el seu llibre de pensaments, la seva correspondència i d'altres escrits es poden fer una idea molt pròxima, de sentiment i d'intel·ligència, del seu ideari més profund i de la seva qualitat humana. El que diré, per tant, és simplement fruit de lectura i d'escoltar amb atenció els qui vertaderament pogueren mantenir amb ell una relació estreta, cordial, sempre enriquidora.

Segurament les primeres referències que m'arribaren de l'homenatjat foren a través de les memòries de Francesc de B. Moll i d'alguna obra del pare Josep Massot i, sobretot, d'un reportatge sobre la seva figura de finals del 1982 o de principis del 1983 publicat en un diari de Palma. Això ens induí a sol·licitar des del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB que li fos concedit el doctorat honoris causa en atenció als seus mèrits indubtables, cosa que es féu realitat en la Junta de Govern de l'11 de juliol de 1983.

Joan Mascaró i Fornés nasqué a Santa Margalida, a s'Hort d'en Degollat, el 8 de desembre de 1897. Era germà de deu i provenia d'una família tradicionalment pagesa. Va fer els primers estudis al poble natal. Els records d'infant, tothora presents i recurrents al llarg de la seva vida, mostren el seu amor a la natura, a la llibertat, a la pau, als somnis...

En un text en tercera persona titulat *Records*, datat el juliol del 1974, ens ho conta:

«Nasqué a una illa de la Mediterrània, al lloc més bell de la terra. Era a començaments del segle, quan el soroll dels cotxes encara no havia destorbat la pau de les carreteres i dels camins, i quan el clar blau del cel encara no havia estat profanat pel renou brutal dels aeroplans. Ara vivim els inicis bàrbars d'una era mecànica. La majoria de la gent no es pot imaginar el silenci d'aquells camps i d'aquells caminós. La mar blava era silenciosa a no ésser per la música de les ones, o pel so del vent a les veles blanques de les barques. Només hi havia a l'illa sons d'harmonia: la remor suau de l'herba dels camps o de les fulles dels arbres, el cant dels ocells o de les bèsties, les cançons dels al·lots i al·lotes o dels homes i dones que treballaven als camps, cançons senzilles cantades amb tonades que eren creació de la gent».²

Aquesta, però, és una visió idíl·lica que té com a contrapunt la crisi econòmica familiar. És així que el 1908 el seus pares amb quatre germans i la germana Antònia emigren a Alger, a una casa de camp d'un poble anomenat Fondouk, on anaven molts margalidans. Alguns anys abans Joan Mascaró havia passat a viure a Ciutat amb un oncle del seu pare, Guillem Sansó i Blanquer, i una serventa, na Coloma. Ambdós seran, de fet, el principal suport familiar més pròxim de Mascaró durant tota la seva vida. Vivien a la Porta de Santa Catalina número 47, devora Santa Creu. D'aquí guardarà records de la Palma antiga, de la mar i del món mariner de l'entorn. L'any 1904 anà al col·legi Sant Alfons Maria de Liguori, el 1905 al col·legi del Diví Cor i els anys 1906-08 al col·legi Sant Joan Baptista de La Salle. Aquí aprengué, sempre amb bones notes, anàlisi gramatical, aritmètica, cal·ligrafia, dibuix, francès i doctrina cristiana i durant les vacances tornava a Santa Margalida. Més envant, però, es planyeria que tot l'ensenyament fos en castellà i que no hagués estudiat ni ciències ni història.

Del 1908 al 1914 estudia a l'Escola Superior de Comerç, al Consolat de Mar. Les notes, com de costum, excel·lents. Ningú no li parla, però, de la cultura i de la llengua de la terra que tant estimava. Ho comentarà sovint en diverses ocasions. Fou pèrit mercantil als quinze anys i professor mercantil als desset i, mentrestant, els seus estudis d'alemany avancen. Acabat el peritatge, el 16 de novembre de 1912, als quinze anys, fins i tot es permet fer la que segurament serà la seva primera conferència: «El comercio como fenómeno económico y jurídico», que dedicà al seu professor Manuel Vinyes de Casas. També són els anys de les classes particulars d'anglès i francès amb el professor Gabriel Estelrich. El seu amic i condeixeble Marian Jaquotot, col·leccionista de monedes i segells, l'engresca a estudiar esperanto i el 1914 van a París per a participar al Xè Congrés Internacional, però esclata la guerra europea i el Congrés no es pot celebrar. Després assistirà al de 1925 a Palma i al d'Anvers el 1928. L'Escola de Comerç per aquest temps organitza un viatge a l'Alger, Mascaró hi va amb companys seus d'estudis i aprofita per a visitar la família. Aquests anys té un primer contacte amb un llibre d'hipnotisme. El responsable n'és Ramon Andreu Rosselló d'Andratx, condeixeble de l'Escola de Comerç, i llegeix per primera vegada una traducció d'un llibre clau que l'obsessionarà durant tota la vida: el *Bhagavad-Gita*. Per a ell representa una vertadera revelació. El seu biògraf, Joan Maimó, ens assabenta també de les excursions que solia fer en dies de festa, que el duïen a Valldurgent, Galilea, Estellencs, i d'altres vegades, en tren, a Sóller, al Teix a Valldemossa, sempre acompanyat d'un llibre de poemes. Gràcies als seus bons coneixements d'anglès, des de l'any 1916 al 1919 pot treballar de secretari al Consolat Britànic i fa classes particulars d'aquesta llengua de la qual serà un dels millors especialistes, i als cursos 1919-20 i 1920-21 substitueix Joaquim Verdguer com a professor d'anglès a l'Escola de Comerç.

L'any 1920 vol preparar l'oposició d'una plaça d'anglès a Madrid convocada el mes de gener. Mentrestant, per mitjà del vicecònsol britànic Web i junt amb el seu amic Ramon Andreu Rosselló, es proposa dedicar-se un temps al negoci de subministrament de verdures i hortalisses al vaixell *Atlantic Fleet* ancorat al moll de Palma. El 15 de març es convoca l'oposició a Madrid. Fracassa, però amb el que havia guanyat amb l'aprovisionament d'hortalisses pot comprar alguns llibres i es dedica a estudiar intensament. Comprèn que l'activitat de comerciant no és per a ell. Queda a la capital de l'Estat per algun temps i el mes de juny retorna a Palma. Torna viatjar a Alger, a la finca agrícola on viuen els seus pares i germans. A la tornada a Palma, Joan March i Ordinas li proposa fer unes lliçons d'anglès al seu fill Joan i acompanyar-lo a Anglaterra l'estiu de 1921. Allà el podria ajudar en els estudis i ell mateix podria estudiar a Oxford. La coneixença amb el financer conterrani seu venia d'enrere. De fet l'any 1915 serví d'intendent a Joan March en la compra de 6000 tones de combustible al mercant alemany *Fangfurm*, procedent de Nova York i refugiat al port de Palma. Però l'agost de 1921 s'ha d'incorporar al regiment d'infanteria a causa de la guerra del Marroc i ha d'anar a Cartagena de camí cap a Melilla, però sortosament el llicencien al cap de pocs mesos. Mascaró es dedica a estudiar català i el fill de Joan March se'n va a estudiar a Barcelona. L'amistat amb Jaume Busquets, condeixeble seu en l'Escola de Comerç i en el mateix regiment, arabista i bon coneixedor de la normativa del català, el guia en l'aprenentatge de la nostra llengua, cosa que palesa la correspondència entre ambdós.

El Joan Mascaró d'aquells anys: bon poliglota i amb el cap ple de projectes, professor mercantil però desenganyat de les seves possibilitats com a home de comerç i, el que és pitjor, amb la butxaca buida. Els diners, però, per a ell no són més que un mitjà per a poder dedicar-se a allò que realment vol: estudiar sànscrit i anglès a fons a Anglaterra per a poder llegir i traduir el *Bhagavad-Gita* i les altres obres d'espiritualitat hindú que el tenien corprès des de la primera vegada que en tengué notícia i que donarien raó a la seva vida. I arriba la gran oportunitat. De bell nou Joan March i Ordinas li proposa acompanyar el seu fill Joan a estudiar a l'estranger. És així que Joan Mascaró el 7 de gener de 1924 parteix amb Joan March, júnior, i l'advocat Lluís Alemany cap a Anvers, a Bèlgica. Aquí fa classes d'anglès al seu deixeble i l'acompanya a l'Institut Superior de Comerç perquè perfeccioni el francès. És un temps de viatges: a Holanda, Anglaterra, França, Alemanya, Espanya...A la fi arriba l'hora d'establir-se a Cambridge. Els seus enllaços de quan era secretari en el Consolat Britànic li han estat útils. Intenten ingressar al Trinity College. La data d'inscripció és de 22 d'abril de 1926. Mascaró elegeix per a l'examen l'alemany, el francès i el castellà i l'anglès com a llengua oficial. Les coses, però, no anaren tan bé com volien. No aprovaren l'ingrés, ni ell ni Joan March. A la fi ingressa al College de Downing i Joan March al Saint John's College, gràcies al professor de sànscrit. Al mateix temps al setembre s'examina d'algunes assignatures de batxiller a Tarragona.

L'estada a Cambridge no pot ser més profitosa. L'ambient d'estudi és propici, la biblioteca del College, riquíssima i el sistema d'ensenyament universitari dels britànics, lliure, pràctic i, alhora, creatiu, amb un contacte molt directe amb els professors, encaixa com anell al dit amb les inquietuds de Mascaró. Les activitats són diverses i entre aquestes sobresurt la representació del teatre de Shakespeare en què participa com a actor. En una carta comentava:

«La setmana que ve represent un petit paper a una funció teatral que dona una societat universitària. Miraré d'aconseguir absoluta perfecció en la pronunciació de l'anglès, doncs encara poden reconèixer que no som anglès a pesar que el parl amb la mateixa facilitat que el mallorquí».3

A Cambridge fa amistat, entre d'altres, amb Dámaso Alonso, que hi féu diverses conferències i que vivia en la mateixa pensió. El famós poeta castellà li féu conèixer precisament Joan Maragall, del qual Mascaró deia:

«Jo estic molt agraït a Dámaso Alonso, perquè la grandesa d'Orient la tenim dins aquest poeta nostre, Joan Maragall és el poeta més gran, més autèntic del segle passat, no ja de la història literària de Catalunya, sinó de tot Espanya, excepció feta de Bécquer.

»Maragall és l'home providencial que, amb els més alts sentiments de bellesa i d'espiritualitat, obre les portes a uns nous corrents, introduint dins la lírica catalana, l'expressió de la paraula viva, on la fe posa a les seves idees un accent optimista que el porta a una mena de misticisme de l'esperança i troba Déu en totes les coses: "Tot el que veig se vos assembla en mi."»4

Mascaró no desaprofita el temps. El 7 de novembre de 1927 fa una conferència titulada «Mallorca, su cultura y literatura catalana», en què parla de Ramon Llull, del *Llibre dels Feits* del rei en Jacme, de Costa i Llobera i de Joan Alcover i aprofita per fer classes particulars d'espanyol i d'alemany. L'11 de juny de 1928 obté el premi extraordinari del Downing College de sànscrit, llengua de la qual havia rebut unes primeres nocions en una curta estada a París i des del gener de 1925 havia seguit les classes d'aquesta llengua amb el professor Rapson. El desembre de 1928, Joan March deixa definitivament Cambridge. Son pare, el famós financer, pretenia donar un càrrec de confiança a Mascaró al nou banc que volia fundar, però no el pogué convèncer:

«Penses estudiar tota la vida?

—El mateix gust que vostè pugui tenir per reunir diners, és el que jo tinc d'estudiar. Desitjo acabar la llicenciatura.»5

I la vida seguí, amb l'ajuda econòmica i moral del seu oncle avi i de les classes particulars i de qualque traducció. A la fi, el 18 de juny de 1929, li atorguen amb bones notes el títol de *Bachelor of Arts*, la llicenciatura en literatura anglesa i en llengües orientals: sànscrit i pali. Els tords, però, volaven baixos, i li faltaven les trenta lliures necessàries per als drets acadèmics, però la serventa del seu oncle, na Coloma, li envià cinquanta lliures. No ho oblidà mai. Un Mascaró exultant escrivia al seu oncle avi:

«El meu ideal en la vida és bo i noble. No anhel riqueses materials, ni pompa ni vanitats: però sí del més íntim del meu esperit anhel augmentar els meus coneixements perquè, ajudats pels meus propis pensaments i emocions, pugui publicar alguns llibres que siguin útils i contribuir amb el meu granet de sorra al benestar de la humanitat. El camí del saber és bellíssim i útil a la felicitat, però llarg, és infinitament llarg. En realitat els coneixements que ara tinc als trenta-un anys els hauria d'haver tingut als vint-i-quatre. Duc set anys de retard.»6

A Cambridge fa amistat també amb dos personatges clau en la seva vida de relació social: Joaquim Xirau, catedràtic de filosofia i pedagogia de Barcelona i conferenciant a Londres, Oxford i Cambridge, i Salvador de Madariaga, cap del Departament d'Espanyol de la Universitat d'Oxford. L'any 1930 la BBC el convida a fer unes conferències sobre l'espanyol comercial, recomanat precisament per Madariaga, i després a la Universitat d'Oxford duu a terme un curs de literatura espanyola sobre els místics espanyols per mitjà del seu amic Jorge Guillén. L'any següent, el 1931, acaba la traducció de l'anglès al castellà del *Compendio de historia argentina*, de F. A. Kirkpatrick, junt amb Joaquín Casaldueiro.

Per aquell temps Mascaró rep la visita de P. Ramanathan, un senyor indi, acompanyat de la seva família, ric propietari i personatge molt influent i li ofereix anar a Ceilan perquè li ensenyi ioga i l'ajudi en els comentaris del *Bhagavad-Gita* i alhora podrà exercir de professor en el col·legi de Parameshvara a Jaffna, una illa devora Ceilan, productora de cocos i cotó. Mascaró s'hi avé i els anys 1931 i 1932 resideix en aquesta illa, és nomenat vicerector i director d'estudis d'anglès, fa classes particulars d'aquesta llengua i de sànscrit i s'interessa molt per una nova reforma dels estudis i per una major consideració reivindicativa de la cultura nacional del país enfront de la cultura colonial britànica. Aquestes idees són ben explicades en una memorable conferència publicada a Ceilan al 1931: «Ideals of education in modern Ceylon». D'altra banda, el seu biògraf, Joan Maimó, ens assabenta que torna a interessar-se per l'hipnotisme i l'autosuggestió. Joan Mascaró, però, es troba bastant tot sol i lluny dels seus i aleshores rep l'oferta acadèmica dels seus amics Madariaga i Xirau per tornar a Espanya. És així que gràcies a Joaquim Xirau, des de principis del 1933, el trobam com a professor encarregat de curs de llengua i literatura angleses de la Universitat Autònoma de Barcelona (1933-36). Aquí actua com a primer professor d'anglès i de sànscrit. El president de la Universitat era Pompeu Fabra i el secretari, Joaquim Balcells. La llista dels professors no pot ser més brillant: Pere Bosch i Gimpera, Lluís Nicolau d'Oliver, August Pi i Sunyer, Jordi Rubió, Vicens Vives, Josep Trueta, etc. Després, la Generalitat el nomena professor de l'Escola Normal i de l'Institut Escola de Barcelona. L'experiència universitària catalana és òptima, inoblidable per a Mascaró:

«Allà no hi havia *catedráticos, asignatura, exámenes y libros de texto*. Allà hi havia vida, amor i alegria contagiosa pròpia de l'home que pensa, que sent i actua i comparteix les seves inquietuds espirituals amb la col·lectivitat. Res d'orgulls ni superioritats ni inferioritats intel·lectuals, sinó una constant preocupació per un millorament d'acord amb les pròpies qualitats. Tota aquesta labor es duia a terme emprant sempre el català com a idioma i, baldament semblí cosa estranya, el castellà s'hi aprenia bé, millor que a instituts on era l'idioma obligatori.»⁷

L'activitat de Mascaró durant aquests anys s'avé amb l'oferta cultural de la Catalunya republicana i de la Universitat Autònoma de Barcelona: seminaris, conferències, exposicions, concerts, teatre, concursos fotogràfics i literaris, excursions, etc. Hauríem de destacar, potser, la seva participació en els seminaris de filosofia i pedagogia de la UAB sota la direcció de Joaquim Xirau i la Festa d'Art al Teatre Grec de Montjuïc, el 1935, amb la representació teatral de diversos textos indis traduïts per Mascaró. També, el 27 de gener de 1933, havia obtingut el títol de *Master of Arts* de la Universitat de Cambridge i el 1935 apareix impresa la traducció del cant XIè del *Bhagavad-Gita* que després reproduiria *La Nostra Terra* el mateix any. En aquesta revista publicà també, el 1934, un interessant article sobre «L'Orient i Ramon Llull», en què assenyala certs paral·lelismes entre certs textos lul·lians amb textos orientals, principalment indis.

Els escrits que coneixem de Mascaró d'aquests anys ens parlen dels temes recurrents tot al llarg de la seva vida: reivindicació de nous ideals educatius, defensa de la llengua i de la cultura pròpies, pacifisme antimilitarista —amb una gran admiració per la figura de Mahatma Gandhi, l'artífex de la independència de l'Índia, amb la política de resistència passiva davant l'imperi britànic—, etc.

Deixeu-me referir ara de manera especial la relació de Mascaró amb la cultura catalana. Ja l'octubre de 1933 el trobam com un dels signants del document de commemoració del centenari de la Renaixença per part de catalans i mallorquins dirigit a les «Corporacions Públiques, a totes les entitats animades pels ideals de Renaixença, a tots els devots i patrocinadors de la nostra espiritualitat» per a demanar-los col·laboració i ajut «per Catalunya, per Mallorca, per la nostra unitat espiritual». Així mateix, el juny de 1936, signa junt amb altres cent cinquanta mallorquins el famós manifest promogut per l'Associació per la Cultura de Mallorca en resposta als missatges dels catalans publicat en la primavera del mateix any.⁸

Mascaró, però, té sobretot el mèrit indubtable d'haver estat un dels més eficaços col·laboradors de Francesc de Borja Moll en la promoció al continent del famós *Diccionari Català-Valencià-Balear* iniciat per mossèn A. M. Alcover. El mateix Moll ens ho explica en la introducció d'aquesta obra:

«Entre els qui més d'hora respongueren a la meua crida i es convertiren en protectors insignes de l'obra, he de citar el professor Joan Mascaró, mallorquí resident a Cambridge i l'industrial Rafel Griera i Plans, de Barcelona. Els he d'anomenar amb especial gratitud perquè, a més d'ésser els primers, d'ells dos prové indirectament tota l'organització de la propaganda intel·ligent i entusiasta que es formà a Barcelona, repercutí a totes les regions i determinà l'afluència de subscriptors que havia de fer possible la continuació i l'acabament de l'obra.»⁹

Mascaró aprofita les seves bones relacions a Barcelona amb la plana major catalanista i, a més, anima el seu amic Marian Jaquotot a aportar ajuda al *Diccionari*:

«He rebut lletra d'En Francesc de B. Moll. Quina obra tan gran que fa! Ja el podeu estimar a Mallorca, un gran Diccionari és un tresor d'idees, el tresor de l'ànima d'un poble, és la vida del seu esperit durant els segles que passen. A veure si li ajudes una mica amb una bona subscripció. Per una obra semblant gastaren a Oxford, amb el *Oxford English Dictionary*, més de 200.000 lliures esterlines i En Moll ho fa tot sol, gairebé tot solet. Els mallorquins l'haurien de saludar amb palmes d'or i donar-li les palmes d'or per vendre i fer diners i viure i treballar. Ai Déu meu! que poc saben molts de mallorquins els valors que tenim a ca nostra!»¹⁰

A part d'això Mascaró, encara animaria Bartomeu March i sobretot a la Fundació March, a donar la corresponent ajuda que sortosament es féu realitat i que sobrepassà les 300.000 pessetes d'aleshores.

L'estiu de 1936, Mascaró era a Mallorca i aquí el sorprengué el Moviment. Vivia amb son pare al pis de l'oncle avi a Santa Catalina. El trauma de la guerra el sacsà de per vida. El mateix F. de B. Moll hi fa referència en les seves memòries:

«Aquest havia vingut a passar les vacances a Mallorca l'any 36, i aquí l'havia agafat l'explosió de la guerra civil. El bon home es trobava com un peix fora de l'aigua i anava errant com una ànima en pena cercant la manera d'emigrar. Gràcies principalment a l'amic Faust Morell i Gual i a la circumstància del breu comandament d'un governador més civil que els altres, En Mascaró pogué sortir de Mallorca amb un vaixell estranger i reintegrar-se a les seves tasques anglosanscritistes.»¹¹

D'altra banda, en les memòries de Guillem Colom trobam també una menció més explícita d'aquest episodi:

«En una d'aquelles guàrdies pel camí de Deià a Sóller una tarda calorosa de setembre, ens trobàrem cara a cara amb un professor de Cambridge, mallorquí de naixement, però molt britanitzat pels llargs anys de permanència a Anglaterra. Excursionista impertèrrit, venia a peu de Ciutat sota aquell sol de justícia. Es trobava de vacances a Mallorca i el sorprengué el "Moviment". Estava escandalitzat de la nostra guerra civil, com ho estava per principi de tota altra mena de guerra que hi pogués haver en el món. El seu esperit ascètic, amarat de misticisme oriental com a professor de sànscrit, sentia una gran angúnia i no parava de dir que era incapaç de comprendre que la humanitat fos un niu de serpents que atià l'odi i la discòrdia, allà on podia ésser el nirvana de la felicitat... Em vaig permetre advertir-li per al seu bé que aquestes declaracions pacifistes, dignes d'una Arcàdia de la millor edat d'or, li podien portar conseqüències perilloses, d'escampar-les a tot vent en un país exacerbat per la guerra... No sé fins a quin punt el meu consell desinteressat pogué influir en el seu subconscient. El cert és que al cap de pocs dies desaparegué de l'illa, gràcies als bons oficis d'uns amics, en un dels pocs transatlàntics que tocaven dins el port, a la coberta del qual pogué obtenir un passatge.»¹²

Efectivament, l'octubre de 1936 sortí en el *The Union Castle Mail* cap a Marsella, d'on passaren a Alger a la finca agrícola de son pare a Arbatache, a Fondouk. Començava una nova etapa. Durant la Guerra Civil residí a Anglaterra i serví d'enllaç rebent i enviant cartes als seus amics espanyols, entre els quals la família del seu amic Rosselló-Pörchel. Entretant, Joan Mascaró, a la mort, el 1942, de la professora Millicent Mackenzie, amb qui havia mantingut una estreta amistat, rebé part de la seva herència i seguí amb les traduccions i les conferències, però sobretot continuà la traducció d'aquells textos que des de feia anys l'havien interessat de manera especial.

L'any 1938 sortí l'edició traduïda a l'anglès dels principals *Upanishad*, amb el títol *Himalayas of the Soul*, llibre sagrat en què s'exalta l'aventura del coneixement de la grandesa del món interior. El 22 de desembre d'aquest any, rep una carta de Rabindranath Tagore, premi Nobel de Literatura, en què elogia la seva traducció. N'estarà orgullós tota la vida:

«Molt sovint he llegit en anglès versions dels *Upanishad* dutes a terme per erudits que són filòlegs però als quals els manca l'encant de l'espontània captació de la veritat que els textos originals expressen. Per altra part, al nostre país i en aquesta època tan sofisticada han aparegut interpretadors que, en la seva escolàstica insensibilitat, senten fretura d'escrúpols per torturar el llenguatge dels nostres amics poetes-profetes, a fi d'aportar-los als models metafísics de sa pròpia lògica. I així escanyen la veu de les paraules vives i apaguen la resplendor de les visions lluminoses. La mentalitat dels nostres *Rishis* era senzilla, talment la de l'infant en la sublimitat de sa saviesa, emperò, els qui engabien els seus pensaments i els retallen les naturals contradiccions que testimonien el seu valor autèntic, creixen ja envellits: la delicadesa del matis espiritual es transforma en callositats tradicionals. Vet aquí les raons per les quals sent cap a vós, professor Mascaró, profunda reconeixença. Ens ofereu una versió per fortuna no estrictament literal i, per tant, més verídica, feta amb correcta interpretació, i en un llenguatge sensible que capta, de les paraules generadores, la veu interna que transcendeix tota limitació verbal.»¹³

Anys més tard, el 1975, seria Jorge Guillén qui en faria un elogi en una carta ja prou citada. A partir del 1939 s'estableix de manera permanent a Anglaterra, primer no lluny de l'abadia de Tintern i després, a partir de 1944, a Comberton, en una casa del segle XVII, «The Retreat», fins al seu decés. El mateix any es mor a Mallorca el seu oncle-avi però no pot venir i se'n plany. Alhora comença la correspondència coneguda amb Carles Pi Sunyer fins al 1951. Es coneixien de quan Pi Sunyer havia estat batlle o conseller de Barcelona i Mascaró professor de la Universitat Autònoma.

La correspondència d'aquests anys ens mostra que està a l'aguait de les novetats de la nostra terra, tant d'ordre polític com literari. Així, en carta a Pi i Sunyer del 24 d'octubre de 1940, li comentava:

«M'imagino que la tragèdia del nostre President, En Companys, el deu haver afectat molt. Jo he sentit la fredor de l'espant, i la sang de la venjança corre sobre el meu cor. Me recorda la impressió que vaig tenir quan vaig saber que, al batle de Palma, el meu amic Darder, l'havien afusellat. Que el Déu de justícia se recordi d'ells!»¹⁴

En una altra carta al mateix Pi i Sunyer, datada el 6 d'agost de 1941, podem conèixer algunes de les seves opinions de caire polític:

«A finals de juny vaig anar a Oxford, en un Congrés de vàries creences religioses; i vaig parlar amb en Madariaga llargament. El vaig trobar preocupat per la qüestió catalana. Creu ell que alguns catalans de Londres fan gestions secretes amb elements del Govern anglès, sense posar-se en contacte amb els altres elements espanyols. És l'obsessió del separatisme. Li vaig dir que el grup absolutament separatista no representa Catalunya; però, naturalment, vostè ho sap millor que jo.

»Per a mi el problema és sobretot de cultura i tolerància i convivència. En temps d'unió dels pobles, l'avenir és d'unions i no de separacions; però al mateix temps, de més llibertat. És la gran tasca de l'Univers: varietat dintre de la unitat. Crec que el sentit separatista dels grups de Catalunya i Bascònia és degut a la decadència nacional espanyola: "*Del árbol caído todos hacen leña*" i "*Al asno muerto la cebada al rabo!*" Gal·les i Escòcia conviuen en la grandesa de l'Imperi Britànic, i Irlanda té la seva independència però conserva els avantatges de l'Imperi. Naturalment que l'emoció nacional espanyola no se pot crear a la força, si no se sent. En aquest cas, noble tolerància i convivència. Jo no puc jutjar de la cosa política: la meva tasca ha estat una modesta tasca cultural; i havent dominat l'anglès com a llengua literària, aquest país i l'Índia són el centre de les meves activitats intel·lectuals; però espiritualment estic molt unit al problema de la nostra terra, i la meva Illa és per a mi el centre de l'Univers! Sobretot el problema cultural està en el meu cor. Espanya deu tenir la cultura oficial més dolenta d'Europa, exceptuant Bulgària o Portugal. No ho sé. Si això és a causa de la decadència política, o si la decadència política és causa d'això, no ho sé. De totes maneres, és important que les persones de parla castellana i catalana que s'adonen del gran problema cultural i espiritual dels nostres pobles, estiguin d'acord amb harmonia i bona voluntat.»¹⁵

El 1941 resideix uns mesos a Oxford i l'any següent fa unes conferències a Liverpool sobre poesia i religió i durant aquests anys col·labora també amb la BBC en diverses ocasions. D'altra banda, fou distingit amb el nomenament de supervisor d'anglès del Trinity College, el més prestigiós de Cambridge, fins que es va jubilar. El 1942 publica en el *Bulletin of Spanish Studies* un article sobre Gabriel Alomar, mort el mateix dia que Tagore el 7 d'agost de 1941. L'havia conegut durant la seva residència a Barcelona. Sens dubte per a ell era un dels grans valors de la nostra literatura. El 1943 la Universitat de Cambridge publica el cant XI del *Bhagavad-Gita* a l'anglès. De fet des del temps de la seva estada a Barcelona es desviava per la traducció d'aquest poema que ja havia descobert als quinze anys:

«De les deu a la una treball diàriament a la meua traducció. És un treball lent. Aquest matí he estat pensant més d'una hora sobre una paraula sànscrita que pot traduir-se d'unes vuit maneres a l'anglès i he de cercar la paraula anglesa que més expressi el sentit íntim de l'original. A vegades he traduït un vers més de vint vegades abans de quedar satisfet, confio haver estat fidel a l'esperit que l'origina i a mi mateix.»¹⁶

En una carta datada el 30 d'octubre de 1947 i dirigida a Pi i Sunyer torna fer algunes consideracions sobre la convivència cultural:

«Qui sap l'avenir de la nostra llengua? Jo, de cada dia l'estimo més, si bé m'he allunyat d'ella tal vegada per a sempre, ja que visc de cada dia més en les coses de l'Orient. L'altre dia pensava que de cada dia estimo més tots els pobles i sento l'amor augmentar en el meu cor. Estimo molt Castella i el poble castellà. Quin poble tan gran per sa literatura, la seva llengua, el seu art, les coses grans de la seva cultura. Però el fet és que jo no só castellà. Jo estimo Andalusia molt. Quina terra més bella! Quina cultura més fina! Però el fet és que no só andalús. I així tot. De totes maneres, és quan sentim un gran amor per totes les cultures, manifestacions de l'esperit universal del home, que podem defensar amb força la nostra. El problema cultural de les nostres terres me preocupa.»¹⁷

L'estiu del 1948 comença la seva interessant correspondència amb Joan Francesc March. La primera carta, datada el 9 d'agost de 1948, té un començament que és tota una declaració de fidelitat lingüística:

«Abans de tot vos he de dir amb l'afecte d'un pare —el vostre pare no crec que vos pugui donar un consell sobre aquestes coses— que si pensau escriure literatura, sigui novel·la o poesia o altra literatura, en llengua diferent de la de la terra on viviu anau absolutament desorientat.

»La nostra tradició, la nostra ànima, la nostra cultura viva del poble, la nostra terra, no és castellana, ni andalusa, ni gallega, ni murciana: és mallorquina. Jo sent un gran amor per Castella i la llengua castellana, estim i admir el seu gran valor, Castella podrà ésser més o més poc que Mallorca, però un fet és evident: no és ni pot ésser mai la mateixa cosa. Hi ha moltes de mares en el món, cada persona té la seva, totes són dignes del nostre respecte, de la nostra simpatia i del nostre amor en Déu; però tenim o hem tengut una mare, única. Voler dir que entre ella i nosaltres no hi ha una relació també única és enganyar-nos, és anar contra la veritat, i tot art i vida noble és veritat.»¹⁸

En una altra carta a Joan Francesc March, datada el 24 d'agost de 1948, feia esment d'un altre aspecte de la vida que valorava de manera especial com a forma genuïna de l'amor: l'amistat.

«A Ciutat és important que conegueu alguns joves de la vostra edat que escriuen poesia nostra. Amb ells podreu aprendre, conversar i tal vegada trobar un amic. Un amic pot ésser una gran ajuda; però recordem les paraules del gran Ciceró: "Nisi in bonis, amicitiam esse non posse". L'amistat sols pot ésser entre els homes bons". És a dir, no basta tenir un bon amic; és necessari que l'amic sigui bo. És el cas ben clar; de què serveix que tinguem coses bones en la vida si nosaltres no som bons? Un amic que no sigui bo ens pot fer més mal que un enemic; ja que l'amic, precisament perquè és amic, ens pot fer caminar per un camí dolent i l'enemic no pot.

»Com podeu veure, jo pos els problemes morals davant els problemes culturals. Tres valors crec que tenen importància en la nostra vida:

I. Valors morals. II. Valors culturals. III. Valors materials.

»Els primers, els morals o espirituals, són suprems. La cultura sense altruisme, sense bondat és vanitat buida. La riquesa de béns materials sense bondat, sense altruisme, és dolentia.

»La intel·ligència, l'energia, la riquesa, la cultura, si no van acompanyades de la bondat i de la humilitat que les supera, no són més que causa de mal per als altres i per al qui les posseeix. Davant l'univers tots som ben petits, davant Déu quin home és gran?»¹⁹

En la dècada dels cinquanta es produiran alguns esdeveniments importants en la vida de Mascaró. En una carta datada el 5 de juny de 1950 adreçada a Joan Francesc March, sota els efectes d'un clar desànim, fa un repàs ràpid a la seva vida:

«Me demanau si no m'agradaria fer vida religiosa? Naturalment, faig el possible per a fer-la a la meua manera, però vós voleu dir si he pensat mai a entrar a una Comunitat. Sí, i moltes de vegades. Però sempre he somniat ésser sacerdot a un poblet petit de Mallorca, a on jo tot sol pogués oferir la vida a Déu, educant els infants, i aconsellant els grans per a gaudir del tresor celestial que tots tenim tan prop del cor. També he somniat fer vida ermitana a alguna ermita a un puig de les muntanyes de Mallorca. Però, això foren somnis; no pot ésser. El món on jo visc, i a on tal vegada hauré de viure sempre degut a circumstàncies materials, vol gent que se dediqui a presentar els valors de la bondat i bellesa espiritual en forma universal, clara, precisa i bella. Aquesta és la meua tasca; i per ella m'he preparat els darrers 14 anys, d'ençà que me vaig retirar a Anglaterra l'any 1936; i a dir veritat fa 25 anys d'ençà que vaig venir per primera vegada a la Universitat de Cambridge. Vot de pobresa, no cal que en faci: som pobre! Un dels motius fou que vaig estar cinc anys de professor i secretari amb el fill del fill de cosí del vostre pare. No me varen donar un cèntim per la meua feina. Naturalment, me varen pagar el manteniment i les despeses dels estudis a Cambridge; però per acabar el darrer any vaig haver de manllevar diners a una serventa germana meua! Després vaig anar a Ceilan dos anys, després uns tres anys i mig a Barcelona; i després tot perdut! Vull dir, la meua plaça de professor a la Universitat. Al meu ideal de bellesa espiritual he sacrificat la meua vida. Visc en circumstàncies modestíssimes, desconegut absolutament, deixat de cinc o sis amics. Ara veuré, si a poc a poc aniré publicant alguna coseta; però tenc poques il·lusions; el món d'ara està enfonsat en els problemes científics i socials i polítics; i fer sentir la meua veu no és cosa fàcil. Ja sé que un com vós tendrà el camp obert; però és un camp tancat a certes terres que no poden decidir els camins que el món d'ara anirà seguint; Espanya, o l'Argentina no figuren per res en el món d'ara. L'Argentina, sí, perquè exporta carn de bou i blat! Deu ésser la terra més embrutida materialment de tot el món: són rics! Per això, mon bon amic, no puc seguir el vostre anhel. Que Déu us doni pau i amor espiritual, i calor per donar la vostra pau i amor als altres; i el perfum de bondat i caritat de la vida que heu escollida.»²⁰

El 1951 Joan Mascaró es casa amb Miss Kathleen Ellis, la filla de l'hostalera de la casa de Comberton, que coneixia des de feia set anys. El 3 de novembre de 1951 neixen els dos fills: Martí i Maria Coloma. El 25 d'agost de 1954 la reina Juliana d'Holanda el convida a fer una conferència al seu castell reial: «A star from The East», sobre el *Bhagavad-Gita*. La conferència serà publicada per *The Stellar Press*, a Cambridge. El 1955 l'Editorial Moll treu en la col·lecció Exemplaria Mundi una selecció de poemes de Keats, amb un pròleg de Mascaró i unes litografies de Lola Anglada. A la fi, el 31 de juliol de 1957, rep l'oferta de Penguin Book Ltd. per a traduir i editar el *Bhagavad-Gita*. Se'n faran 40.000 exemplars. L'any següent surt la seva obra *Lamps of Fire*, en 200 exemplars en edició de luxe, amb ajuda del seu amic Rafel Griera i publicada per l'Editorial Moll. L'obra conté tres-cents trenta pensaments seleccionats de llibres sagrats i de literatura espiritual i filosòfica d'autors ben diversos entorn de tres idees fonamentals: la llum, l'amor i la vida. Entre d'altres trobam referències a religions com l'hinduisme, el zoroastrisme, el budisme, el jainisme, Confuci, el shintoisme, el judaisme, el cristianisme, l'islamisme, el sikhisme i cites dels Vedes, els *Upanishad*, *Bhagavad-Gita*, Tao Te Xing, la Bíblia, l'Alcorà, sant Agustí, sant Joan de la Creu, santa Teresa, sant Francesc d'Assís, Ramon Llull, Tolstoi, Tomàs de Kempis, Shelley, Hegel, Kant, Pascal, etc.

En una carta datada el 28 de desembre de 1959 a Joan Francesc March, de quan aquest estava a Cuba, tenim algunes mostres del Mascaró irònic. Entre d'altres coses li deia:

«Vós parlau de "anar a predicar pels camps catecisme a nins i a gent ignorant". Ai, fraret, fraret, frare Joan, frare Joan! I el Bon Jesús que feia? Que predicava a la Universitat de Grècia? Perdonau que us parli clar i llampant, però ja sabeu que "quien bien te quiere te hará llorar".

De totes maneres vos faig un gran bé ja que pos a prova la vostra paciència! Llegiu l'oració de Sant Francesc.

»Bé, ja hem parlat una estona en llengua margalidana, poble de picardia, a on diuen "que per haver-hi una bona barrina n'hi ha d'haver un de ben fotut! Quina filosofia! Però és la dels dirigents de les nacions, i dels "grans homes" comercials...Entretant, de dues coses vos tenc enveja: que podeu fumar, si voleu, algun puro de l'Havana, que a mi m'agraden molt i en puc fumar pocs (gràcies a Déu); i alguna copeta de rom de pinyol vermei.»²¹

El 1961 l'editorial Methuen & Comp. publicà el seu llibre *Lamps of Fire* i el 1972 en sortirà la primera edició en llibre de butxaca editada per Eyre Methuen Ltd. El 5 de gener 1961 lliura el text del *Bhagavad-Gita* a l'editor i a la fi surt la seva edició del *Bhagavad-Gita* a l'anglès publicada per Penguin Classics, a Londres. L'èxit fou clamorós. Arran d'aquest fet la Universitat de Cambridge el nomena membre de la *Faculty Board of English*. En una carta a Joan Maimó deia:

«El *Bhagavad-Gita* ha dirigit la meva vida. Si jo som res, jo som el *Bhagavad-Gita*. Ell m'ha duit a la Bíblia, als llibres sagrats de religions, a l'art i poesia de moltes terres, a sentir un poc el SER i l'AMOR del nostre univers.»²²

Sens dubte la traducció del *Bhagavad-Gita* del sànscrit a l'anglès fou la seva gran aventura personal d'intel·ligència i d'amor tot al llarg de la seva dilatada vida. Ell mateix es refereix en la seva excel·lent introducció de l'obra a la importància del guiatge de la Llum i de la pau interior en la comesa de l'home a la terra:

«L'amor mena a la Llum, però la Llum no és nostra: ens és donada, ens és donada com a recompensa pel nostre amor i les nostres bones accions. En la batalla del *Bhagavad Gita* hi ha un gran símbol d'esperança: que el qui té bona voluntat i s'esforça mai no perd, i que en la batalla per la vida eterna no pot haver-hi mai una derrota a no ésser que hom s'escapi de la batalla.

»L'autèntic progrés de l'home a la terra és el progrés d'una visió interior. Tenim un progrés en la ciència però, està en harmonia amb el progrés espiritual? Desitgem un progrés científic, però desitgem també un progrés moral? No n'hi ha prou amb tenir més, ni tampoc amb saber més, cal viure més, i si volem viure més, hem d'estimar més. L'amor és el "tresor amagat en un camp", i aquest tresor d'acord amb el *Gita* és la nostra pròpia ànima. El tresor el trobà aquell savi mercader que "vengué tot el que tenia". I contràriament a les lleis materials segons les quals donar més significa tenir menys, en la llei de l'amor com més dones més tens.»²³

D'altra banda, pel que fa a la qualitat de la seva traducció, en una ressenya publicada al *The Times* llegim:

«La tasca de traduir bé un treball d'aquest tipus és en veritat formidable. Per esperar tenir èxit el traductor ha de posseir almenys tres qualitats. Ha de ser un artista de les paraules, així com un estudiós del sànscrit, i sobretot, i sense cap classe de dubtes, ha de ser profundament afí amb l'esperit de l'original. El senyor Mascaró ha tingut tant d'èxit perquè posseeix totes aquestes qualitats.»²⁴

El 1965 l'editorial Penguin Classics de Londres li publica una nova edició dels *Upanishads*, amb una introducció seva i a la fi, el 1967, als 70 anys, li arriba la jubilació. Alguns anys més tard, el 23 de març de 1972, deixava escrit:

«Assegut com un papa, davant un gran finestral de la sala de professors de la Universitat de Cambridge, i contemplant un cel blau clar i núvols blancs i una gran arquitectura, escric aquestes paraules: No me sap greu ésser part integrant i viva d'aquesta gran i antiga Universitat d'on sortiren Newton i Darwin, els inventors de la radio-televisió, el descobriment del món atòmic i tantes altres coses. No me sap greu haver passat més de vint anys de la meva vida ensenyant anglès i lletres angleses als anglesos; i no me sap greu haver escrit coses molt estimades i conegudes pel món.

»Poc he fet, però encara hi ha feina a fer, bona feina. El sol ara —3 1/2, capvespre— brilla en el cel; i el sol de l'ànima mai no se pon dins l'ànima.»²⁵

L'octubre del 1967 coneix en una ràdio de Londres Georges Harrison i John Lennon, dos dels components del conjunt The Beatles i, mirau per on, esdevé el responsable d'una de les seves provatures musicals. Era l'època dels *hippies*. En una carta comentava:

«No sé si has sentit parlar dels Beatles, quatre joves que començaren a fer cançons modernes i varen fer fortuna. Bé, un dia d'octubre de 1967, fa més de tres anys, una ràdio de Londres me va telefonar per si volia fer una entrevista en televisió a Georges Harrison i a John Lennon dels Beatles, jo gairebé no sabia qui eren ells, vaig anar-hi. En Lennon me semblà una mica estufat, si bé és ben prim amb ulleres gruixades. En Georges Harrison va ésser molt amable i férem una xerrada amistosa.

»Atrets per l'espiritualitat hindú més envant anaren a l'Índia i Georges Harrison m'hi va comprar i m'envià un disc de Tagore com a obsequi.

»Vaig tenir l'acudit de donar-li la idea de que ell fes un disc espiritual. Ho ha fet i veig que el *The Times* del vint-i-tres de febrer passat diu que aquest disc de Harrison ha tingut tant d'èxit, que en un any li ha donat de drets de difusió un milió de lliures, uns cent-seixanta milions de pessetes. De vegades una idea pot ésser bona. No li escric perquè no tenc temps i si ell vol res ja sap me pot escriure. La darrera carta d'ell fa molt, molt de temps. En un any els quatre *Beatles* guanyaren prop de sis mil milions de lliures, uns mil milions de pessetes. T'he dit això per curiositat.»²⁶

Durant la dècada dels setanta Mascaró veu projectada la seva obra a Mèxic i al domini lingüístic castellà en general. L'any 1972, l'editorial Diana de Mèxic publica la traducció al castellà de *Lamps of Fire* i l'any següent la dels *Upanishads*. El 1973 Penguin Classics de Londres treu la traducció del pali a l'anglès del *Dhammapada* amb una introducció de Mascaró amb bon èxit editorial i, el 1976, la mateixa editorial Diana de Mèxic en publica la versió castellana. El 1979 l'editorial Sol de Mèxic publica la traducció al castellà de Rubén Vasconcelos del *Bhagavad-Gita* revisada per Joan Mascaró. D'altra banda, el 2 d'abril de 1979 Joan Mascaró participa en un programa de *La clave* a TVE sobre el tema de les religions.

El 1981 Rubén Vasconcelos tradueix i publica a Mèxic la selecció de pensaments de Tao Te Xing que figuren a *Lamps of Fire*, amb el títol de *Toa*. A la fi, ja l'any 1983, poc temps abans de deixar aquest món, la seva terra comença a agrair la immensa tasca de Mascaró. L'1 de febrer de 1983, l'Ajuntament de Santa Margalida dedica la biblioteca municipal a la seva memòria. L'11 de juliol de 1983 la Junta de Govern de la UIB el nomena doctor honoris causa i el 26 de juliol de 1983, l'Ajuntament de Santa Margalida el nomena fill il·lustre, festa que tingué lloc el 20 de juliol de 1985. A més el mateix any l'Editorial Moll publica la traducció al català del *Bhagavad-Gita*, d'Elisabet Abeyà, revisada i introduïda pel mateix Mascaró. Així s'acomplia una de les seves grans il·lusions: la de poder donar a conèixer en la nostra llengua el text d'espiritualitat oriental que l'obsessionà durant tota la seva vida. L'any 1985, a Felanitx, es publica *Joan Mascaró, trobador de la llum, de l'amor i de la vida*, el discurs que Joan Maimó i Vadell dedicà a Joan Mascaró amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre de Santa Margalida, acte al qual no havia pogut assistir per motius de salut. El 1986 la UIB i l'Editorial Moll publiquen la traducció de *Lamps of Fire* d'Elisabet Abeyà, amb una presentació a càrrec de Francesc de Borja Moll. A la fi, dia 19 de març de 1987, Joan Mascaró i Fornés mor als 89 anys a la seva residència de Comberton i el 28 de març és enterrat en el cementeri de Santa Margalida.

Durant la dècada dels noranta la seva estela ha seguit el camí. El 1990 la UIB publica la biografia que n'escrigué el seu amic fidel Joan Maimó: *Joan Mascaró i Fornés: els múltiples espais de la saviesa*, amb un pròleg de Gabriel Janer Manila. D'altra banda, el 1993 surt una obra pòstuma a la qual s'havia dedicat els darrers anys de la seva vida, *La creació de la fe*, amb una introducció de William Radice, publicada per l'Editorial Moll, «llibre que recull tota la feina i pensament de la vida de Joan Mascaró: una selecció de les cites i reflexions que va anar acumulant durant molts anys». Amb la publicació d'aquest llibre quedava closa la contribució de Mascaró a la cultura de la humanitat. Tot fent-hi referència comentava:

«Tota la meua vida va de cap a cent planes ben escrites.»

El mateix any, l'editorial El Calaix d'El Tall publica *Cartes d'un mestre a un amic*, amb una presentació a càrrec de Joan Francesc March, receptor de les cartes, i el 1994 la Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autonòmics i Locals publica *Carles Pi i Sunyer Joan Mascaró. Correspondència (1939-1951)*, edició a cura de Francesc Vilanova.

Després d'haver enllestit aquest parlament he volgut trepitjar la terra que va ser testimoni dels somnis, de les il·lusions, dels projectes del Mascaró nin i adult, sempre jove d'esperit i d'ànima lluminosa. He contemplat llargament la mar de Son Serra de Marina i he visitat s'Hort d'en Degollat, on nasqué fa cent anys. Al cementeri, devora la seva tomba, en un capvespre amb posta de sol esplèndida, triomfal, amb niguls premonitoris de blau de cobalt, m'he topat amb un vellet de posat afable d'ulls blaus i de cap ben tornejat talment un emperador romà que m'era estranyament familiar. Amb un somriure bondadós i amb un bri d'ironia als ulls m'ha escomès amb l'antic «Bones tardes tenga!». Aleshores he recordat aquelles paraules de Krishna a Arjuna del *Bhagavad-Gita*:

«Així com l'Esperit del nostre cos mortal passa per la infància, la joventut i la vellesa, l'Esperit va cap a un nou cos: d'això el savi no en dubta».

»Així com un home es lleva un vestit vell i se'n posa un de nou, l'Esperit abandona aquest cos mortal i emigra a un de nou.»²⁷

Pos a Déu per testimoni, amigues i amics, que me n'he anat certament més conhortat. Moltes gràcies i malavejau a ser feliços.

1. Per a la redacció d'aquest parlament ens hem basat en les següents obres essencials:

Bhagavad Gita, amb pròleg de Joan Mascaró, traducció d'Elisabet Abeyà, sobre la versió anglesa de Joan Mascaró, editada per Penguin Books Ltd., Biblioteca Raixa, 133, Editorial Moll, Palma de Mallorca 1983. J. Maimó, *Joan Mascaró i Fornés. Els múltiples espais de la saviesa*, Col.lecció «Biografies», núm. 1, Universitat de les Illes Balears, Palma 1990. J. Mascaró, *Llànties de foc. De les escriptures i saviesa del món*, amb una presentació de Francesc de B. Moll, traducció de la versió anglesa de J. Mascaró a càrrec d'Elisabet Abeyà, Universitat de les Illes Balears, Editorial Moll, Palma de Mallorca 1986. J. Mascaró, *La creació de la fe*, amb una introducció de William Radice, traducció de l'anglès d'Elisabet Abeyà, Editorial Moll, Mallorca 1993. J. Mascaró Fornés / J. F. March, *Cartes d'un mestre a un amic*, amb una presentació de Joan Francesc March, El Tall editorial, 13, Palma de Mallorca 1993. C. Pi i Sunyer. J. Mascaró, *Correspondència (1939-1951)*, edició a cura de Francesc Vilanova, Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autonòmics i Locals, Biblioteca Carles Pi i Sunyer, Barcelona 1994.

2. Citat en *La creació de la fe*, pàg. 25.

3. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 31.

4. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 32.

5. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 35.

6. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 36 i 37.

7. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 48.

8. J. Massot i Muntaner, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978, pàgs. 51-59.

9. Mn. A. Ma Alcover i F. de B. Moll, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, tom I, 2a edició, corregida i posada al dia, Palma de Mallorca 1968, pàgs. XX i XXI.

10. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 69.

11. F. de B. Moll, *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Editorial Moll, 12, Els Treballs i els Dies, Mallorca 1975, pàg. 76.

12. G. Colom i Ferrà, *Entre el caliu i la cendra. Memòries (1890-1970)*, pròleg de Joan Oller i Rabassa, Editorial Pòrtic, Col.lecció Memòries, 10, Barcelona 1972, pàg. 341.

13. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 62.
14. C. Pi i Sunyer. J. Mascaró, *op. cit.*, pàgs . 22 i 23.
15. C. Pi i Sunyer. J. Mascaró, *op. cit.*, pàgs. 41 i 42.
16. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 77.
17. C. Pi i Sunyer. J. Mascaró, *op. cit.*, pàg. 80.
18. J. Mascaró. J. F. March, *op. cit.*, pàgs. 19 i 20.
19. J. Mascaró. J. F. March, *op. cit.*, pàg. 23.
20. J. Mascaró. J. F. March, *op. cit.*, pàgs. 43 i 44.
21. J. Mascaró. J. F. March, *op. cit.*, pàgs. 57 i 58.
22. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 78.
23. *Bhagavad Gita*, pàgs. 40 i 41.
24. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 91.
25. J. Maimó, *op. cit.*, pàg. 93.
26. J. Maimó, *op. cit.*, pàgs. 93 i 94.
27. *Bhagavad Gita*, pàgs. 55 i 56.